

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 4, August 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.759

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 11.07.2019 Kabul Tarihi: 19.08.2019

Atıf Künyesi: Nihal Gezen, "Siyasal İktidar Bağlamında Memlûkler'de, Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Türkiye Selçuklular'ında Saltanat Naipliği", *History Studies*, 11/4, Ağustos 2019, s. 1179-1203.

SİYASAL İKTİDAR BAĞLAMINDA MEMLÛKLER'DE, DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NDA VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NDA SALTANAT NAIPLİĞİ¹

*Sultanate of Regency within the Context of Political Power in the Mamluks, Delhi
Turkish Sultanate, and Turkish Seljuk State*

Dr. Nihal GEZEN

ORCID No: 0000-0002-3075-2532

Hacettepe Üniversitesi

Volume 11
Issue 4
August
2019

Öz: Her Türk-İslam devletinde mevcut olmayan saltanat naipliği makamı ilk Türk-İslam devletlerinde ismen görülse dahi bu makam Memlûklerde, Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Türkiye Selçuklular'ında kısmen süreklilik gösteren bir makam halini almıştır. Bu devletlerin merkezlerine tayin edilen saltanat naipleri, sultana, saltanata ve iktidara daha fazla yakın olmaları sebebi ile eyaletlere tayin edilen saltanat naiplerinden farklılık göstermektedir. Ele aldığımız devletlerde merkeze tayin edilen saltanat naiplerinin büyük bir çoğunluğu, gulam sisteminden yetişmiş askeri ve siyasi kabiliyete sahip, idari işlerde de tecrübe sahibi olan asker kökenli emirlerdi. Saltanat naipleri bağlı oldukları devletlerin sultanlarına, devlet işlerinin yürütülmesinde yardımcı olup, askeri ve idari işler için tayin edilip, geniş yetkiler ile önemli pozisyonlara sahip olmuşlardır. Onlar büyük bir çoğunlukla bu göreve, hizmet ettikleri sultanların iktidarın sahibi olmalarında veya iktidarlarının muhafazasında diğer emirlerden daha çok katkıları olmaları sebebiyle getirilmişlerdir. Ele aldığımız bu devletlerin bürokrasilerinde yer alan saltanat naipliği makamının öneminin ortaya konulabilmesi için her üç devletin de devlet, iktidar ve yönetim anlayışları ile saltanat naipliği makamı ile doğrudan ilişkisi olan gulam sistemini esas alarak, bu kavramlar üzerinden Memlûklerde, Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Türkiye Selçuklular'ında saltanat naipliği makamını karşılaştırmalı bir şekilde ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Saltanat Naipliği, İktidar, Memlûkler, Delhi Türk Sultanlığı, Türkiye Selçuklular.

¹ Bu makale, *Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçuklular'ında Saltanat Naipliği* adlı Doktora Tezinden üretilmiştir.

Abstract: Although nominally seen in the Turkish-Islamic state, the office of regent reign, which was not available in a Turkish-Islamic state, became a state authority partially showing its continuity in the Turkish Seljuk Sultanate, Mamluk and Delhi states. The regents of sultanate assigned to the centers of these states differed from the regency regimes assigned to the provinces, because they remained closer to the sultan, the reign and the state power. The majority of the Sultanate regents assigned to the center in these above-mentioned states were military-origin emeers with military and political skills raised through the gulam system and quite experienced in administrative affairs. The regents of the Sultanate helped the sultans of the states to which they belonged to carry out the affairs of the state, and they were appointed for military and administrative affairs and they held important positions with wide powers. They were mostly brought to this task because the sultans they served had more power than the other commandments in the management of powers or in the maintenance of their powers. To reveal the importance of this state of bureaucracy in located reign regency authorities in all of the three states, we will investigate the state government and management approach with the reign regency authorities on the basis of gulam system that had a direct relationship considering these concepts of regency authorities in Delhi Turkish Sultanate, in Turkey in the reign of the Seljuks in a comparative way.

Keywords: Regency of sultanate, Power, Mamluks, Delhi Turkish Sultanate, Turkish Seljuks

Giriş

Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçuklular’ında saltanat naipliğini ele aldığımız bu çalışmada Türk-İslam devletlerinden sadece üç devleti ele almamızın sebebi saltanat naipliği uygulamasının bu üç devlette belirgin bir şekilde görülmesi ve müessese olarak sadece bu devletlerin devlet teşkilatı içerisinde yer almasıdır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan söz konusu devletler, farklı coğrafyalarda, farklı hâkimiyet anlayışlarına sahip olmakla beraber farklı yıllarda ortaya çıkmış ve son bulmuşlardır. Ancak ele aldığımız devletlerin bürokrasilerinde yer alan saltanat naipliği makamı, üç devletin de hâkimiyet sürdüğü on üçüncü yüzyılda teşekkül etmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum, bu devletler üzerinden bize bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

Mısır, Hindistan ve Anadolu coğrafyalarında hâkim olan bu devletlerin bir diğer özelliği de on üçüncü yüzyılda Asya ve Yakın Doğu’ya hâkim olan Moğollar’a karşı ayakta durabilen devletler olmalarıdır. Memlûk Devleti ve Delhi Türk Sultanlığı, ülkelerine karşı yapılan Moğol akınlarını durdurabilirken Türkiye Selçuklu Devleti, Moğol egemenliğine girmesine rağmen uzun müddet hanedanlık yapısını muhafaza etmiştir.

Memlûk Devleti ve Delhi Türk Sultanlığı’nın kurucu unsurlarının gulamlar olmasından dolayı devlet yapısı ve yönetim anlayışı olarak bu iki devlet oldukça benzerlik göstermektedir. Türkiye Selçuklu Devleti klasik Türk devlet anlayışına göre teşekkül etmiş olması açısından bu devletlerden ayrılmaktadır. Fakat Türkiye Selçuklu Devleti içerisinde de merkezileşme çabalarının ürünü olarak gulamlar devlet teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahiptir.

1. Memlûkler'de, Delhi Türk Sultanlığı'nda ve Türkiye Selçukluları'nda Hâkimiyet Anlayışı ve Gulamlar

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûk Devleti'nde gulam/memlûk sistemi, devletin kuruluş aşamasından yıkılışına kadar olan süre zarfında mütemadiyen devam etmiştir.² Memlûk Devleti'nde saltanatın veraset ile intikali kaidesi bir zorunluluk değildi. Bir sultan öldüğü vakit, emirlerin büyükleri toplanırlar ve ölen sultanın oğlunu babasının yerine sultan olarak tayin ederlerdi. Ancak bu veraset sistemine inanıldığı için yapılmazdı.³ Babasından sonra sultanlık makamına getirilen özellikle küçük yaşta sultanların saltanatı, geçici bir ara dönem olarak görülmüştür. Bu zaman zarfında genellikle emirler arasında en kuvvetlisi ortaya çıkarak, rakiplerini bertaraf etmiş ve saltanatı ele geçirmiştir. Memlûkler için iktidar sahibi olabilmenin koşulu, önceki iktidar ile aynı soya mensup olmak değildi. Güçlü, kabiliyetli, yetenekli, cesur, savaşçı vb. özelliklere sahip her emir iktidarı ele geçirebilirdi.

Delhi Türk Sultanlığı, 1206-1414 yılları arasında Hindistan'da Delhi merkez olarak üzere Türk hanedanlar tarafından yönetilmiştir. Delhi Türk Sultanlığı, Memlûk sultanları (1206-1290), Halaciler (1290-1320), Tuğluklar (1320-1414) hanedanlarından oluşmaktaydı.⁴ Hindistan, daha öncesinde kendi halklarından olan yöneticiler tarafından, onların koyduğu şartlar çerçevesinde yönetilirdi.⁵ 1206 yılında Muizüddin'in vefatından sonra, Türklerin yönetimindeki Hindistan'da kökten bir değişiklik görüldü.⁶ 1206-1290 yılları arasında Müslümanların Hindistan'a daimi olarak yerleşmesiyle monarşi güçlenmiş sivil ve adli yönetim gelişmiştir.⁷

Delhi Türk Sultanlığı'nda da veraset sisteminin olmaması, tahtın intikali meselesinde bir takım çekinceler barındırmaktaydı. Güçlü, kabiliyetli, yetenekli, hırslı ve kendisini iktidara layık gören her emir için saltanat yolu açık olmuştur. Soy esasına dayanarak saltanat makamına geçmek kalıcı bir sultanlık olarak kabul edilmemekteydi. Zira daha güçlü emirler, valiler olduğu sürece hiç kimse ve hiç bir şey saltanatının kalıcılığını garanti edemezdi.⁸ Bunun yanı sıra bu durum, güçlü ve kabiliyetli emirlerin Delhi sultanı olmasına da katkı sağlamıştır.⁹

Delhi Türk Sultanlığı'nın hâkimiyet anlayışında, tıpkı eski Türk hükümdarlık anlayışında olduğu gibi, hükümdarın yetkileri sınırlıdır ve hükümdarlık yetkisi Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Eski Hint hâkimiyet anlayışındaki "hükümdarın insan şeklindeki bir Tanrı

² Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993, s. 20, 21; Ali Aktan, "Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.9, s. 272.

³ Kazım Yaşar Koprman, "El-Memâlik El-Bahriye (Bahrî Memlûkler) Devri (1250-1382)", *Makaleler*, Ed.Semih Yalçın, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 92, 95; Amelia Levanoni, "The Mamluk Conception of the Sultanate", *International Journal of Middle East Studies*, I.3, V.26, s. 377; Clifford Edmund Bosworth, *Doğuşdan Günümüze İslam Devletleri*, Çev: Hande Canlı, Kaknüs, İstanbul 2005, s. 124.

⁴ Namur Rahman Farooq, "Delhi Sultanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, s. 130, 131; Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 1, 2.

⁵ Ira M. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, C.1, Çev: Yasin Aktay, İletişim Yayıncılık, Ankara 2002, s. 589-591; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 334.

⁶ Peter Jackson, *The Delhi Sultanate A Political and Military History*, Cambridge University Press, 1999, s. 27.

⁷ Wahed Husain, *The Administration of Justice during the Muslim Rule in India*. Calcutta 1934, s. 19.

⁸ Bayur, *age*, s. 337; Upendra Nath Day, *Administrative System of Delhi Sultanate*, Kitab Mahal, 1965, s. 38-40.

⁹ Ishtiaq Husain Qurieshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Karachi, 1958, s. 54-67.

olduğu” gibi bir anlayış söz konusu olmamıştır. Nitekim Türklerde hükümdar, Tanrı kabul edilmezdi.¹⁰

Eski Türk devlet geleneği ve egemenlik anlayışına göre; devlet ve toplum hanedanın ortak malı kabul edilmekteydi. Bu anlayışa göre hanedan üyelerinin her biri tahta geçme hakkına sahipti. Türkiye Selçuklu Devleti'nde de bu anlayış devam etmiştir.¹¹ Selçuklularda, hanedan üyeleri kendi içlerinde savaşıyor, savaşın galibi olarak iktidarı elde etmişlerdir. Bunun sebebi veraset sisteminde belli bir usulün olmaması ve hanedan üyesi herkesin eşit haklara sahip olmasıydı.¹²

Türkiye Selçuklu Devleti, Türk-İslam menşeinin devamı olan unsur ve müesseselerin birleşiminden oluşmuş bir devlettir. Bu devlet de eski Türk feodal bünyesine sahipti. Türkmen beylerine feodal hiyerarşiye göre, bazı idari, askeri ve siyasal haklar tanınıyordu. Devleti, hanedan üyelerinin ortak malı kabul eden Türk siyasal anlayışını yıkmak, saltanat usulünü değiştirmek mümkün değildi.¹³

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin en önemli askeri ve idari teşkilatlarından birine adını veren memlûk veya gulam kelimesi, “ergenlik çağına gelmemiş erkek çocuk; hizmetçi, köle” anlamlarını ifade etmektedir. Ancak çeşitli kaynaklarda abd, rakîk, mevlâ, vasîf, hâdim, uşak, vuşâk veya kul tabirleriyle de gulam kelimesi karşımıza çıkmaktadır.¹⁴

Gulam sisteminde köleler, iyi birer asker ve yönetici olabilmeleri için sıkı bir eğitime tabi tutulurlardı. Bu eğitim ile beraber liyakat ve kabiliyetleri doğrultusunda daimi maaşlı olarak çeşitli devlet hizmetlerinde görev alırlardı. Bu durumda bu gulamlar sıradan kölelerden farklı bir pozisyona sahip olmaktadır. Öyle ki bu gulamlardan emirlik rütbesine kadar yükselenler azad edilip hür bırakılabilirlerdi. Bu açıdan onların diğer sıradan köleler ile aralarındaki fark net bir şekilde görülmektedir.¹⁵

Devletin askeri ve idari bünyesinde hizmet etmeye başlayan gulamlar, hayatları boyunca sultana bağlılıklarını sürdürürlerdi. Çünkü kendi istikballeri de bu sistem içerisinde kendilerine fırsat tanıyan sultanlara bağlıydı.¹⁶ Bu durumu “İtaatkâr bir köle 300 evlattan iyidir. Zira çocuklar babanın ölmesini, köle ise uzun yaşamasını ister” sözü çok iyi bir şekilde izah etmektedir.¹⁷

¹⁰ Kortel, *age*, s. 20; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü, Ötügen*, İstanbul 1998, s. 238-244.

¹¹ Mustafa Keskin, “Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler Ansiklopedisi C.6*, Ankara 2002, s. 916.

¹² Refik Turan, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, *Türkler Ansiklopedisi, C.7*, Ankara 2002, s. 213.

¹³ Turan, 2008, s. 305, 306.

¹⁴ Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Türk Sultanlığı (Memlûkler). Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara 1987, s. 443; Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ (Kölelik mi, Efendilik mi?)*, Kronik, İstanbul 2017, s. 13.

¹⁵ Göksu, *age*, s. 15; Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifesi Mu'ta'sım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 2005, s. 211-230; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 183, 184.

¹⁶ el-Maverdî, *Naşihatü'l-Mülûk*, Tah. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye 1988, s. 36-44; Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, Çev: Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 151, 152.

¹⁷ Göksu, *age*, s. 26, 27.

Gulam sisteminin özünde iktidar sahibi olan hükümdarın konumunu kuvvetlendirmek ve otoritesini tek elde toplamak düşüncesi mevcut olmakla beraber askeri sebeplerden ötürü de bu sisteme ihtiyaç duyulmuştur.¹⁸

Ortaçağda Türk-İslam devletleri içerisinde gulam sistemi, en iyi şekilde Memlûk Devleti ve Delhi Türk Sultanlığı tarafından uygulanmıştır. Bu iki devletin en üst kademelerinde yer alan askeri idarecileri ile ordusu, köle ve azad edilmiş kişilerden oluşmaktaydı.¹⁹

2. Saltanat Naipliği Makamının Kökenine Dair Bulgular

Saltanat naipliği, hükümdara devlet işlerinde yardımcı olan makamlardan birisidir. Saltanat, iktidarın veraset yoluyla intikali demektir. Genel olarak da aynı kökten gelen sultan kelimesini ifade etmektedir.²⁰ Naip sözcüğü ise; “bir hususta başkasının yerine geçmek, onun adına hareket etmek” anlamına gelen niyâbet ilişkisinde başkasının yerine hareket eden kişi için kullanılmaktadır. Sözlük anlamı olarak; yardımcı, vekil, temsilci, yetkili temsilci, anlamlarına gelmektedir.²¹ Bu anlamda halifenin yardımcılara olan ihtiyaç ve görevlendirmeler dikkate alındığında halifenin yetkilendirdiği ve görevlendirdiği her kişi naip sıfatındadır.²² Niyabet ve velayet yetkisi söz konusu olduğunda, istila valisi olarak eyaletlerde görev yapan valiler de naip unvanı taşımaktaydılar.²³

Üç devlette de bulunan saltanat naipliği makamı için sultanın tahtına oturan, sultanın ona verdiği yetki ile sultan adına devlet işlerini yürüten askeri sınıftan yetişen ümeraya mensup kişiye verilen unvan ve makamdır diyebiliriz.²⁴ İslamiyet öncesi Türk devletleri içerisinde yer alan Göktürkler’de, kağanın eşi “hatun”ların ve “tigin” unvanlı şehzadelerin kağan naipliği yaptığına dair örnekler mevcuttur.²⁵ Fakat burada hükümdar naipliği daimi bir makam değil ikincil görev şeklindedir. Hatunlar küçük yaşta kağan olan çocuklarının naipliğini yapmışken tiginler de kağanın yokluğunda geçici olarak bu görevi üstlenmişlerdir.

Hazar Devleti’nde “hakan” adı verilen büyük hükümdardan sonra “ilşad”, “işa” veya “hakan bey” adını taşıyan bir yönetici daha bulunmaktaydı. Arap seyyahların anlatılarına göre hakan, önünde secde edilen tanrısal ve sembolik birisi olarak görülmektedir. Hanedan üyesi olmayan “ilşad” ise devletin bütün işleyişini yönetmektedir. “İlşad”, devlet işlerini yürütme iktidarını elinde bulundursa da başarısızlık veya başka sebeplerden hakan tarafından öldürülebilmekte veya görevinden alınabilmekteydi. “İlşad”, hakan önünde secde etmekte hatta hakan dilerse intihar bile edebilmekteydi. Arap seyyahların Hazarlar hakkında verdikleri bilgiler çok aydınlatıcı olmamasına rağmen İbn Fadlan’ın da “hakan”ın vekili olarak zikrettiği “hakan bey”

¹⁸ Erdoğan Merçil, “Gulâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996, s. 182; Göksu, *age*, s. 27.

¹⁹ Merçil, *agm*, s. 180, 181; İlyas Gökhan, “Memlûk Devleti’nde Askerî Kölelik Hukuku” *Nevşehir Barosu Dergisi*, S.1, C.1, s. 145.

²⁰ Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep, İstanbul 2011, s. 580.

²¹ Bilal Aybakan, “Niyâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul 2007, s. 161; Güneş, *age*, s. 1221; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, 2012, s. 925.

²² el-Maverdî, *el-Ahkâmü’s-Sultaniye*, Bedir Yayınevi, Çev: Ali Şafak, İstanbul 2018, s. 63-68.

²³ Casim Avcı, “Naib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s. 311, 312; Sadi S. Kucur, “Naib-i Saltanat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s. 313, 314.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 294.

²⁵ Kafesoğlu, *age*, s. 270; Hayrettin İhsan Erkoç, *Eski Türkler’de Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 244.

bağlılık ve hizmet anlamında bakıldığında hükümdar naibi olarak addedilebilir.²⁶ Yine İbn Fadlan Oğuzlar’ın hükümdarlarına “yabgu” onun vekiline “külerkin” dendiği şeklinde bilgi vermektedir.²⁷ Bu unvanı taşıyan kişiye dair net bilgiler olmamasından dolayı mahiyeti hakkında kesin yargıda bulunmak zordur.

Reşat Genç’in yaptığı tespitlere göre Karahanlı Devleti’nde eyalet yöneticileri, naip olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca hükümdar niyâbeti hususu çok belirgin olmasa da Sultan Muhammed Arslan Han’ın felç olduktan sonra oğlunu kendi naibi ilan etmesi söz konusudur.²⁸ Gazneli Devleti’nde de eyalet yönetimi ve çeşitli görevler haricinde sultanların oğullarını kendilerine naip olarak atadıkları örnekler mevcuttur.²⁹ Saltanat naipliği makamı Büyük Selçuklu Devleti’nde mevcut değildi.³⁰ Eyyûbiler Devleti’nde ise, naibû’l gaybe olarak adlandırılan yani sultan merkezde bulunmadığında onun işlerini yürüten saltanat naipleri bu devletin ilk sultanından itibaren mevcut idi. Naibû’l gaybeler hanedana mensup olanlardan seçilmekteydi.³¹

Saltanat naipliği hakkında tespit edilen bu bilgiler bize saltanat naipliğinin daimi bir makam olmadığını ve ihtiyaç halinde hanedan üyelerinin bu göreve getirildiğini göstermektedir. On üçüncü yüzyıla gelindiğinde ise bu makam, Türkiye Selçuklu Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Memlûk Devleti’nde daimi bir makam haline gelmiş ve farklı bir mahiyete sahip gözükmektedir.

3. Memlûklerde Saltanat Naipliği

Memlûk kaynaklarında, merkezde devletin genel işlerini yöneten saltanat naibi, diğer eyaletlerde yönetici olan saltanat naiplerinden ayırt edilebilmek için *en-naibû’l-kâfil*, *en-naibû’l-hazre*, *kâfilû’l-memâlikî’l İslamiyye* ya da *es-sultanû’s-sâni* adlarıyla zikredilmektedir.³² Bununla beraber Dımaşk naibine *kâfilû’s-saltana* ve diğer önemli bölgelerin naiplerine *naibû’s-saltana* ve ikinci dereceden önemli yerlerin naiplerine *en-naib bi-fülâna eş-şerife* denilmekteydi.³³

Saltanat naibi, sultanın vekili olup, onun devlet işlerinde en büyük yardımcısı idi. Nitekim Sultan Aybek, saltanatı süresince kendisine muhalif memlûk grupları ve Eyyûbilerin düşmanlıkları ile mücadele etmiştir. Bu sebeple devlet işlerinde ona yardım edebilecek,

²⁶ İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe, İstanbul 2010, s. 45; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 36, 46, 70, 82, 94, 140, 151, 160, 170; Turgut Demirtaş, *Hazar Devlet Teşkilatı*, (Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2014, s. 68-90.

²⁷ İbn Fadlan, *age*, s.16.

²⁸ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1981, s. 245, 246.

²⁹ M. Hanefî Palabıyık, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1996, s. 170-173.

³⁰ Turan, 2002, s. 222.

³¹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif bi’l Mustalahi’s-Şerif*. Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1988, s. 122, 123; Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilatı*, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara 2013, s. 220; Mustafa Kılıç, *Halep Eyyûbîleri El-Melikü’n-Nâsir II. Salahaddin Yûsuf Devrinde Eyyûbiler Devleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 141, 142, 148.

³² İbn Fazlullah el-Ömerî, *age*, s. 95; es-Suyutî, *Hüsnu’l-Muhadara fi Tarihi’l Mısır ve’l-Kahire*, C. 2, Muh. Mehmed Ebu’l Fadl İbrahim, Mısır 1968, s. 130; Uzunçarşılı, *age*, s. 349.

³³ İbn Fazlullah el-Ömerî, *age*, s. 127; Kalkaşendî, *Subhû’l-A’şa fi Sinaati’l-İnşa*, C. 4, Kahire 1914, s. 16-18; David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev: Abdullah Mesut Ağır, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 9.

iktidarını savunacak ve muhafaza edebilecek kendisine sadık naiplere ihtiyaç duymuştur ve 1251 yılında Aytekin el-Bundukdari'yi saltanat naibi tayin etmiştir. O, yaklaşık olarak bu makamda iki yıl hizmet etmiştir. Ondan sonra, Seyfeddin Kutuz saltanat naibi olarak tayin edilmiştir.³⁴ Saltanat naipliği ve atabeklik makamlarından saltanat makamına geçen Sultan el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi (1279-1290), saltanat naipliği görevine Hüsameddin Toruntay'ı getirmiştir. Toruntay, bu makamı Kalavun'un tahta çıkmasında ona yardımcı olduğu için elde etmiştir.³⁵ Sultanlığı süresince devlet işlerini elinde tutan Kalavun'un, saltanat naibi Toruntay'ı askeri seferlerde ve sözünü dinlemeyen emirleri cezalandırmak için görevlendirdiği bilinmektedir.³⁶

Saltanat naipleri, Memlûk Devleti'nde en üst düzey askerler arasından seçilmiştir. Saltanat naipliği görevinde bulunmuş kişiler dikkate alındığında memlûk sistemi içerisinde *emir-i mie mukaddem-i elf* olanların bu makama getirildiği görülmektedir.³⁷ Sultandan sonra diğer makamlar içerisinde üst sırada yer alan bir makam sahibinin şüphesiz iyi bir askeri eğitimden geçmiş olması gerekirdi. Memlûk sistemi içerisinde en üst emirlik rütbesi olan emir-i mie'lerin bu vazifeye gelmesi gerekli birikim ve meziyetlere sahip olmayan kişilerin bu makama gelemeyeceğinin en büyük göstergesidir.³⁸

Memlûklerde saltanat naiplerinin görev ve yetkilerinin çok geniş olduğu görülmektedir. O, adeta sultan gibi hükmedebilirdi. Tekâlitlerde, tevakülde ve menâşirlerde onun adı geçerdi. Saltanat naipleri, devletin askeri ve idari tüm işlerinde neredeyse bir sultan kadar yaptırım gücü olan bir yetkiye sahipti.³⁹ Memlûk kaynakları saltanat naiplerini yetkileri sınırlandırılmış sultan veya ikinci bir sultan olarak belirtmişlerdir.⁴⁰

Askeri, idari, mali işlerde, saltanat naibinin bilgisi ve ilgisi dâhilinde olan tüm konularda onun isteği dışında bir durum olması veya karar alınması nadir olarak görülmekteydi. Saltanat naibinin sultana danışmaksızın memur ve kâtiplerin yerlerini değiştirme yetkisi vardı. Sultanın mevkib günlerinde saltanat naibi de asker ile birlikte atlanırdı. Asker, saltanat naibinin emri altında olurdu. Saltanat naibinin sultana danışmadan yaptığı bir iş de onun asker toplama yetkisine sahip olmasıdır. Saltanat naibi, sultana danışmadan asker toplayabilir, onları kendi uygun gördüğü hizmet alanlarına yönlendirebilir ve onlara yeni görevler tayin edebilirdi. Ancak

³⁴ İbn Tağriberdi, *ed-Delilü's-Şafi ale'l-Menheli's-Safi*, C. 1, Kahire 1998, s. 165, 166; el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitat*, C. 3, Kahire 1988, s. 125; Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûklerde Naib-i Saltanatlık*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011, s. 6, 8.

³⁵ Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, C. 4, Kahire yy. s. 13; Baybars el-Mansûri, *Muhtârü'l-Ahbar*, Neş. Abdulhamid Salih Hamdan, Kahire 1993, s. 88, 91; Mehmet Fatih Yalçın, "Bahrî Memlûkler Döneminde Saltanat Naiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250-1382)", *International Journal of Social Science*, I.5 V.6, s. 765.

³⁶ Baybars el-Mansûri, *et-Tuhfetü'l-mulukkiye fi'd-devleti't-Türkiye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*, Çev: Hüseyin Polat, Ankara 2016, s. 107-109; İbn Tağriberdi, *En-Nücumü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2013, s. 70.

³⁷ İbn Şahin ez-Zâhiri, *Kitabu Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyâni't-Turuk ve'l-Mesâlik*. Neş. P. Ravisse, Paris 1892, s. 111-113; Uzunçarşılı, *age*, s. 294, 325.

³⁸ Saltanat naibi Kusun'un memlûk sayılıp sayılmayacağı tartışmalı olsa da emir-i mie mukaddem-i elf olduğu kesindir.

³⁹ İbn Şahin ez-Zâhiri, *age*, s. 94, 130, 131; Uzunçarşılı, *age*, s.349; el-Makrîzî, *Mısır Memalike Sultanlarının Tarihi*, C.1, Çev: Ali Şevket Bizer, Ankara 1837, s. 98.

⁴⁰ Kalkaşandı, *age*, C.4, 1914, s. 16, 17; İbn Tağriberdi, 2013, s. 581.

vezir, kâtip, dört mezhep baş kadısı, askeri divân kâtiplerini görevden alarak, onların yerlerine tayinde bulunma hakkına sahip değildi. Saltanat naipleri yetkisinin dışında olan bu makamların tayinlerine müdahil olmak istediği vakitlerde, sultana bu konularda görüşünü arz edebilirdi.⁴¹

Memlûk sultanları, saltanat naiplerinin kendilerinin iktidarına tehlike teşkil edebilecekleri ölçüde güç kazanmaya başladıklarını fark ettikleri anda, onların görevlerine son verebilirlerdi. Örneğin Bilik el-Hazindar, saltanat naipliği görevine tayin edildikten itibaren siyasi ve ekonomik olarak her geçen gün gücünü arttırmaktaydı. Sultan Baybars, bunu fark ettiğinde, onun yetkilerini ve imkânlarını kısıtlamak için tedbirler almıştır. Bilik el-Hazindar'ın sahip olduklarını kendi bünyesinde tekrar toplamaya başlamıştır. Onun atabeklikten kalma iktalarını azaltmıştır.⁴² Baybars, 1261 yılında saltanat naibi Bilik el-Hazindar'ı görevinden azledip onun yerine İzzeddin Aydemir el-Hillî'yi saltanat naipliğine getirmiş ve onu aynı zamanda atabek tayin etmiştir.⁴³ Aydemir el-Hillî, çok varlıklı bir emirdi. Ancak onun devlet tecrübesi çok azdı. 1268 yılında saltanat naibi Aydemir el-Hillî vefat edince Baybars, Bilik el-Hazindar'ı tekrardan saltanat naibi olarak atamıştır.⁴⁴

Memlûk sultanları ikta dağıtım işini genellikle saltanat naibinin denetim ve yetkisine bırakmışlardı. İkta dağıtım işine bakan divânû'l-ceyş ve sahib'ül divânû'l-ceyş dahi saltanat naibinin denetim ve kontrolü altındaydı. Saltanat naibi ordu teftişlerinde askeri birliklerin önünde ilerlerdi. Dîvânû'l-ceyş onun nezaretinde olup, saltanat naibi ile sürekli yakın temas halindeydi.⁴⁵

Saltanat naibi, iktayı sultan adına imzalardı ve küçük iktaları sultana danışmadan dağıtabilirdi.⁴⁶ Saltanat naipleri içerisinde sultanın devlet üzerindeki nüfuzuna bağlı olarak bu görevi suiistimal edenler de mevcut olmuştur. Nitekim Sultan es-Salih İmadeddin İsmail'in saltanat naibi Aksungur es-Sellari, ikta dağıtım meselesinde dilediği gibi ikta dağıtmaya başlamış ve yaptığı haksızlıklardan dolayı tepki çekmiştir. Sultan onun bu hareketlerine mani olamamıştır.⁴⁷ Sultan Laçin'in saltanat naibi Mengu Timur'un ikta dağıtımındaki tutumları, siyasi karmaşaya ve emirlerin öfkesine yol açıp, bu durumu kontrolü altına alamayan sultanın iktidarının son bulmasına sebep olmuştur.⁴⁸

Memlûklerde saltanat değişikliğinde bir önceki sultanın saltanat naibi aynı şekilde görevine devam edebilmekteydi. Yani her saltanat değişikliği saltanat naiplerinin de değişmesini gerekli kılmıyordu. Bu durum memlûklerin kendi aralarındaki güç mücadelelerine ve nüfuzlu emirlerin gücüne bağlı olarak değişebilmekteydi. Nitekim Sultan Aybek'in saltanat naibi Kutuz, bir

⁴¹ Kalkaşandî, *age*, C.11, 1918, s. 130, 131, 134; İbn Fazlullah el-Ömerî, *age*, s. 94, 95; Uzunçarşılı, *age*, s. 349, 350.

⁴² Yununî, *Zeyl Mir'atü'z-Zaman*. C.3, Kahire 1992, s. 46.

⁴³ Baybars el-Mansûrî, *age*, s. 57.

⁴⁴ İbn Tağriberdî, *ed-Delilü's-Şaîfî ale'l-Menheli's-Saîfî ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vaîfî*. Tah. F. M. Şeltut, C.3, Kahire 1988, s. 170, 171; Yalçın, *agt*, s. 9, 10.

⁴⁵ es-Suyutî, *age*, C.2, s. 130; Kalkaşandî, *age*, C.4, s. 16-22; Ayalon, *age*, s. 92.

⁴⁶ İbn Şahin ez-Zâhirî, *age*, s. 112; es-Suyutî, *age*, C.2, s. 130; Ayalon, *age*, s. 92; Bahattin Keleş, *Bahri Memlûkler'de İktisadi ve Ticari Hayat (1250-1382)*. (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 1998, s. 10.

⁴⁷ İbn Tağriberdî, 2013, s. 172, 173; Yalçın, *agm*, s. 799.

⁴⁸ İbn Tağriberdî, 2013, s. 94, 95; Baybars el-Mansûrî, *age*, s. 140, 141; Ahmet Sağlam, "Hüsameddin Lâçin Ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûkler'de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü Ve Akâmeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.1, C.32, 2017, s. 177.

sonraki saltanat döneminde de görevine devam etmiştir. Aynı şekilde Bedreddin Bilik el-Hazindar, Sellar ve Erkutay da bir sonraki saltanat döneminde saltanat naipliği görevlerine devam etmiştir.⁴⁹

Memlûklerde bir saltanat naibi sultan tarafından gerekli görüldüğü takdirde azledilebilirdi. Bu durumun genel olarak sebebi, saltanat naibinin sultanın iktidarına göz dikmesidir. Saltanat naibinin bunun için giriştiği faaliyetler sultan tarafından fark edildiğinde sultan, naibini azledebilirdi. Üstelik azlettiği saltanat naibini de tekrardan eski görevine tayin edebilirdi. Baybars'ın saltanat naibi Bedreddin Bilik el-Hazindar bu duruma örnek gösterilebilir.⁵⁰ Azledilmelerinin bir diğer sebebi de saltanat naibinin devlet işlerinde yetersiz görülmesidir. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse Sultan Bereke, saltanat naibi tayin ettiği Efrem'den beklediği hizmeti göremeyince onu görevinden azletmiştir.⁵¹

Memlûklerde saltanat naipliği makamına sultanlar tarafından atama gerçekleştirilirdi. Ancak sultanların iktidarları zayıf iken ümeranın ve güçlü emirlerin belirledikleri kişiler bu makama tayin edilebilirdi. Nitekim Sultan el-Melik en-Nasır Şihabeddin Ahmet (1342) zamanında, devlet işlerini idare eden Emir Aydoğmuş tarafından Kusun'un yerine saltanat naipliği makamına Taştemur el-Ahdar tayin edilmiştir.⁵² Ancak onun devlet işlerinde ondan ve diğer emirlerden bağımsız hareket etmek istemesi üzerine Aydoğmuş, onu kırk gün sonra görevinden azletmiştir.⁵³

Sultan el-Melik es-Salih İmadeddin İsmail zamanında, re'sü nevbe, kâfilü's-sultan, meşveret meclisinin başkanı ve müdebbirü's-sultan olan sultanın üvey babası Argun Alâî'nin nüfuzu, devlet işlerinde ve emirler üzerinde oldukça etkiliydi. Argun Alâî, saltanat naibinin kullandığı unvanlardan biri olan kâfilü's-sultanlık unvanını da taşımaktaydı. Bununla beraber o, Aksungur es-Sellari'yi saltanat naipliği makamına atadı. Ancak saltanat naibi sadece bir sene bu görevde kaldı ve sonra tutuklandı.⁵⁴

Memlûklerde sultanların küçük yaşta olması ve devleti idare etme hususunda yetersiz olmaları saltanat naiplerine, sultanın yerine iktidarın yeni sahibi olabilmeleri için imkân tanımaktaydı. Buna dair çok sayıda örnek mevcuttur. Örneğin Sultan el-Melik el-Mansur Nureddin Ali, sultan olduğu zaman on beş yaşındaydı. Dolayısı ile onun devlet işlerini yürütecek tecrübeye sahip olamaması sebebiyle bu işi babasının saltanat naibi el-Emir Seyfeddin Kutuz üstlendi.⁵⁵ Saltanat naibi Kutuz sultanın tecrübesizliği ve yaşının da küçük olmasını göz önünde bulundurarak sahip olduğu güce, kuvvete ve cesarete dayanarak, sultanlık

⁴⁹ el-Makrizî, 1998, C.3, s. 125; Yununî, *age*, C.1, s. 81; İbn Tağriberdî, 1992, C.10, s. 148; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*. Çev: Ve Notlar: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2014, s. 402, 403; İbn İyâs, *Bedâiü'z-Zuhur fî Vekâii'd-Duhur*. C.1, Neş. M. Mustafa, Kahire 1984, s. 297; Ebü'l-Fida, *age*, C.4, s. 10; Baybars el-Mansûrî, *age*, s. 10.

⁵⁰ İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-Safi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vafi*, C.3, Kahire 1985, s. 170, 171; İbn Tağriberdî, 1998, C.1, s. 168; Yalçın, *agt*, s. 9, 10.

⁵¹ İbn Tağriberdî, 2013, s. 59.

⁵² el-Makrizî, 1837, C.1, s. 101.

⁵³ İbn Tağriberdî, 1984, C.2, s. 162, 163; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semin fî Siyeri'l-Hulefa ve'l-Müluk ve's-Selatin*. by, 1972, s. 372, Yalçın, *agt*, s. 28.

⁵⁴ İbn Tağriberdî, 1992, C.10, s. 65, 79; el-Makrizî, 1837, C.1, s. 101; el-Makrizî, 1998, C.3, s. 129; Yalçın, *agt*, s. 29.

⁵⁵ el-Makrizî, 1998, C.3, s. 125; Yununî, *age*, C. 1, s. 81; Baybars el-Mansûrî, 1993, s. 10.

makamını ele geçirmek için kendisine uygun şartlar oluşturmaya başlamıştır.⁵⁶ Yani Kutuz devletin üzerindeki bu dış tehlikeyi sultanın naibi iken bertaraf etmeye çalışmak yerine devletin sultanı olarak engellemek istemiştir. Bu bağlamda Moğol tehlikesi onun iktidara geçme arzusunu gerçekleştirebilmesi için vesile olmuştur.

Sultanın yaşının küçük olması dolayısı ile iktidarının zayıf olması neticesinde devlet işlerinin kendi idaresinde yürütülmeyip başta saltanat naibi olmak üzere ümeranın elinde olduğuna dair başka bir örnek ise; Sultan en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un birinci saltanatı zamanıdır. Sultan en-Nasır Muhammed, on iki yaşında bir çocuktur. Bu yüzden onun devleti tek başına yönetmesi mümkün değildi ve 1293-1294 yılları arasındaki sultanlığı ismi bir hükümdarlıktı. Devlet işleri başta saltanat naibi Zeyneddin Ketboğa ve vezir Alameddin Sencer eş-Şucâî olmak üzere büyük emirler tarafından yürütülüyordu.⁵⁷

Memlûklerde, sultanı ümeranın belirlediği zamanlarda saltanat naibinin de kim olacağını doğal olarak ümera belirlemekteydi. Ümera, sultanı bu şekilde kontrol edebileceğini düşünmüştür. Ancak ümeranın belirlemesi ile saltanatın başına geçen sultan, bulduğu ilk fırsatta ümeranın kendisine tayin ettiği saltanat naibinden kurtulmanın yollarını aramıştır. Nitekim Sultan el-Melik el-Mansur Hüsameddin Laçın, ümera ile devleti yöneteceğine dair söz vermesine rağmen devlet üzerinde tamamen hâkim olmak için sözünde durmayarak 1297 yılının ortalarında ümeranın belirlediği saltanat naibi emir Şemseddin Karasungur el-Mansûri'yi tutuklattı.⁵⁸ Sultan, Karasungur'un yerine Mengu Timur'u saltanat naibi olarak tayin etti.⁵⁹

Memlûk Devlet'inde saltanat naibi olarak görev yaparken sultanlık makamına ulaşan beş saltanat naibi mevcuttur. Saltanat naibi Kutuz, yaklaşan Moğol tehlikesinin ciddiyetine binaen devletin içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak sultanın yaşının küçük olduğunu dolayısıyla sultanın devlet yönetiminde yetersiz olduğunu gerekçe göstererek sultanın yerini almıştır. Saltanat naibi Kalavun da aynı şekilde Sultan Süleymiş'in devlet işlerinde yetersiz olmasını gerekçe göstererek sultanlık makamına geçmiştir. Saltanat naibi Baydara, Sultan Halil'i katleden kişi olması sebebiyle sultan ilan edilmiştir. Sultan en-Nasır Muhammed'in ilk saltanatında sultanın yaşının küçük olmasını ileri süren saltanat naibi Ketboğa, ümerayı da sultanın devlet işlerinde yetersiz olduğuna ikna etmesi sonucunda saltanatın başına geçmiştir. Saltanat naibi Laçın ise, Sultan Ketboğa'nın iktidarının içinde bulunduğu tehlikeden istifade ederek ve bu durumu tahrik ederek kendisine yarattığı uygun ortam neticesinde onun saltanattan çekilmesini sağlayarak saltanat makamına geçmiştir.

Sultan olmayı başaran bu saltanat naipleri elbette ki iktidarı tek başlarına kazanmamışlardır. Onlar kendilerine bağlı bir grup yardımı ile bunu başarmışlardır. Böyle bir durum gerçekleştiğinde sultanın iktidarı kazanmasını sağlayan grubun en güçlüsü, yeni sultanın

⁵⁶ el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C.1, Tah. M. A. Ata, Beyrut 1997, s. 417; Yununî, *age*, C.1, s. 375; el-Yafî, *Mirâtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*. C. 4, Beyrut 1997, s. 105, 106.

⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, C.13, Neş. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize 1988, s. 399; Koprman, 2005, s. 111; İsmail Yiğit, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan, İstanbul 2015, s. 66.

⁵⁸ Baybars el-Mansûri, *age*, s. 140, 141.

⁵⁹ Ebü'l-Fida, C.4, s. 38; İbn Tağrıberdî, 2013, s. 90; İbn Kesîr, *age*, C. 13, s. 415; Yalçın, *agm*, s. 796.

saltanat naibi olarak tayin edilirdi. Ancak bir süre sonra bu saltanat naibi ilk başta desteklediği sultanın iktidarına muhalif olabilmekteydi. Nitekim Ketboğa'nın saltanatı esnasında saltanat naibi Laçın, sabık sultan en-Nasır Muhammed'in hal edilmesinde büyük payı olması sebebi ile kendisinde sultan olma hakkı görmüştür. Laçın bu düşünceler ile sultan aleyhine oluşan havayı da tahrik ederek bir zamanlar kendisi gibi saltanat naibi olan sultanın iktidarına son vererek tıpkı onun yaptığı gibi o da saltanat naibi iken sultanlık makamına geçmiştir.⁶⁰

Genel olarak ifade etmeye çalıştığımız saltanat naipliğinin sahip olduğu geniş yetkiler, Maverdî'nin tasnifinde yer alan ve Memlûklerden önceki İslam devletlerinde görülen tefvîz vezirliğine benzediği söylenebilir. Memlûk Devleti'nde de elbette vezirlik kurumu mevcuttu fakat vezirliğin yetki alanı ve faaliyetleri göz önüne alındığında ancak tenfîz vezirliğine karşılık gelebilecek yetkilere sahipti.⁶¹ Memlûk Devleti'nde saltanat naipliği, atabekü'l-asâkirlik gibi makamların varlığı ve bu makam sahiplerinin yetki genişliği vezirlik makamının devlet hiyerarşisinde geride kalmasına neden olmaktadır. Memlûk tarihi boyunca vezirlerin yetkileri ve çalışma alanları genellikle vergi tahsil işleri ve maaş dağıtımını gibi mali konular ile sınırlı kalmıştır. Memlûklerde vezirliğin tarihsel sürecine bakıldığında genel yapı bunu arz etmekle birlikte istisnalar elbette ki mevcuttur. Kalavun'un sultanlığı dönemine kadar atanan vezirler askeri sınıftan değil iken bu dönemde Emir Alameddin Sencer eş-Şucâî askeri sınıftan vezirlik makamına atanan ilk kişi olmuştur.⁶² eş-Şucâî, Kalavun'un oğlu en-Nasır Muhammed'in ilk saltanatı döneminde de vezirlik yapmıştır. Bu dönemde saltanat naibi olan Ketboğa'ya göre sultan üzerinde ve devlet işlerinde daha baskın olmuş üstelik sultan olmayı bile arzu etmiştir. Ayrıca Sultan el-Eşref Halil döneminde asker kökenli olmayan vezir Sel'us'un saltanat naibi Baydara'dan daha etkin olduğu görülür hatta Baydara ona hürmet bile göstermek zorunda kalmıştır. Fakat bu vezir ve saltanat naibi mücadelelerinin kazanan tarafı saltanat naipleri olmuştur.⁶³ Vezirlik makamı sadece Kalavun'un oğulları döneminde ara ara etkin gözükürken bu makamda saltanat naipliği gibi, en-Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatından itibaren güç kaybetmiştir.

en-Nasır Muhammed'in saltanat naipliğini kaldırması, daha doğrusu bu makama bir daha atama gerçekleştirmemesi sultanın hükümdar olarak otokrat üslubunu tamamen koruması için yapılan bir hareket olarak kabul edilebilir. Ancak onun vefatından sonra 1382 yılına kadar saltanat naibi yeniden tayin edilmiştir. Bu makama daha sonra atama gerçekleştirilse de saltanat naipliği bir daha eski üstünlüğünü kazanamamıştır ve bu makam atabekü'l-asâkirlik görevi ile beraber yürütülmüştür. On beşinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ise Memlûk Devlet teşkilatı içerisinde artık saltanat naipliği ortadan kalkmış gözükmektedir.⁶⁴ ez-Zâhiri ve el-Makrizî'ye göre son saltanat naibi 1429 yılında görülen el-Emir el-Altınbuga el-Osmanî'dir.⁶⁵ İbn İyas ise Akboğa et-Timrazî'nin 1438 senesinde atabekü'l-asâkirlik görevinin yanı sıra saltanat naibi

⁶⁰ Makrizî, 1998, C.3, s. 128; Ebü'l-Fida, C.4, s. 31, Sağlam, 2017, s. 165; Koprıman, 2005, s. 112, İbn Tağrıberdî, 2013, s. 84.

⁶¹ el-Maverdî, 2018, s. 68-78; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İSAM, İstanbul 2017, s. 161.

⁶² Ayaz, *age*, s. 50, 189, 190.

⁶³ Yalçın, *agt*, s. 58-62; Ayaz, *age*, s. 52-55.

⁶⁴ P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", Çev: Samira Kortantamer, *Belleten*, S.202 C.LII, 1988, s. 238, 239.

⁶⁵ İbn Şahin ez-Zâhiri, *age*, s. 112; Makrizî, 1837, C.1, s. 100; Ayalon, *age*, s. 92.

olduğunu belirtmektedir.⁶⁶ Bununla beraber bu kaynakların belirttiği son saltanat naipleri ile Sudun eş-Şeyhuni arasında herhangi bir saltanat naibi ataması gözükmemektedir.

4. Delhi Türk Sultanlığı'nda Saltanat Naipliği

Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat naipliği, sultana devlet işlerinin yürütülmesinde yardım eden makamlardan bir tanesiydi.⁶⁷ Saltanat naibi kaynaklarda naib-i mülk, melik naib, naib-i hâss-ı şâh adları ile geçmektedir.⁶⁸ Saltanat naipliği diğer devlet makamlarının aksine devletin kuruluşundan yıkılma sürecine kadar süreklilik arz eden bir kurum olmamıştır. Bununla beraber saltanat naipliği görevinde bulunan meliklerin iktidar üzerindeki etki ve güçlerinin her sultan dönemine göre farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir. Onlar etkin oldukları dönemde geniş yetkilere sahip olsalar da doğal olarak devlet içerisinde gelişen siyasi olaylara göre etkili olamadıkları dönemlerde görülmüştür.⁶⁹

Saltanat naipleri bilhassa sultanın otoritesinin zayıf olduğu, siyasi boşluk ve kargaşa ortamında etkin bir şekilde faaliyet göstermişlerdir.⁷⁰ Bunun yanı sıra olağanüstü yetkilere sahip saltanat naibinin gücü memlûk sistemi ile yakından ilişkilidir. Saltanat naipliği kurumunun devlet içerisindeki seyrine baktığımızda istikrar gösterdiği ve en güçlü olduğu süreç, devletin memlûkler tarafından yönetildiği dönemdir. Kendisi de Gur hükümdarının saltanat naibi olan Kutbeddin Aybek, fethinde büyük rol oynadığı Hindistan'da devlet kurabilme başarısı göstermiştir. Saltanat naibi olarak tespit ettiğimiz devlet adamlarına baktığımızda bunların Memlûk ile Halacî hanedanlığı döneminde görev yaptığı görülmektedir. Tuğluk Hanedanlığı ve sonraki diğer hanedanlıklarda bu makam mevcut değildir.

Delhi Türk Sultanlığı'nda devlet yönetiminde oligarşinin etkili olduğu Behram Şah'ın hükümdarlığı esnasında saltanat naipliği kurumsal olarak gelişme göstermiştir. Melik İhtiyarüddîn Aytekin'in naibi olması şartı ile Muizzüddin Behram Şah, melikler tarafından sultan olarak seçilmiştir.⁷¹ Ümera Delhi sultanını belirlediği gibi saltanat naibinin de kim olacağını seçmiştir. Bununla beraber saltanat naibi İhtiyarüddîn Aytekin, Sultan Behram Şah'ın iktidarı elde etmesine katkı sağlamıştı. Ümera tarafından desteklenen saltanat naibinin sultan ile akrabalık ilişkisi de bulunmaktaydı. Bu şartlarda İhtiyarüddîn Aytekin kendisinden aldığı güç ile sultanın saltanatına göz dikmiştir ve kendisine verilen makamın ötesinde sultana özgü davranışlar sergilemiştir. O, kapısında nevbet vurdurup, fil bulundurmıştır. Ancak onun niyetini fark etmesi ile bu duruma engel olan sultan, onun yaşamına son vermiştir.⁷²

Delhi Türk Sultanlığında saltanat naipleri, çoğunlukla yüksek rütbeli bir emir veya melik tarafından seçilmiştir. Daha çok zayıf karakterli ve çocuk denilebilecek yaştaki sultanlar tarafından saltanat naibi tayin etme ihtiyacı görülmüştür. Bununla beraber Sultan Alaeddin

⁶⁶ İbn İyas, *age*, C.2, s. 203.

⁶⁷ Farooqi, *agmad*, s. 131.

⁶⁸ Kortel, *age*, s. 254.

⁶⁹ Day, *age*, s. 34, 35.

⁷⁰ M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Çev: Tansu Say, Tercüman, İstanbul 1975, s. 311.

⁷¹ Sirhindi, *The Tarîkh-ı Mubârahshâhî*, Trans. K. K. Basu, Broada 1932, s. 26; Juzjani, *Tabakâti Nâsiri*. Trans. H. G. Raverty. In *Tabakâti Nâsiri: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia 2*. Oriental Books, Delhi 1970, s. 649.

⁷² Sirhindi, *age*, s. 26; Juzjani, *age*, C.1, s. 650, 651.

Halacî örneğinde olduğu gibi iktidarı güçlü ve kuvvetli bir şahsiyete sahip olan bir sultan da kendisine naip tayin etmiştir.⁷³

Örneğin Sultan Alaeddîn Muhammed saltanatının üçüncü yılında saltanat naibi olarak Melik Kafur Hazar Dinarî'yi tayin etmiştir.⁷⁴ Ayrıca o, orduya komutan tayin edilmişti. Kafur, diğer emirlerden ayrıcalıklı bir konuma sahip olup, saygı duyulan bir emirdi.⁷⁵ Aslında Melik Kafur'un saltanat naipliği tesadüfen değil, ihtiyaç sebebi ile olmuştur. Çünkü Delhi Türk Sultanlığını kuzeyden tehdit eden Moğol akınlarına karşı savunma yapmak ve herhangi bir otorite boşluğunda çıkabilecek isyanları bastırabilmek için sultanın başkentte bulunması gerekiyordu. Bu yüzden Sultan Alâeddin Halacî, Hindistan'ın Devagiri, Telingana, Dvârasamudra ve Ma'ber gibi Delhi'den çok uzak bölgelerin fethedilmesi görevini naibi Melik Kafur'a vermişti. Melik Kafur, 1307 ve 1311 yılları arasında yaptığı seferler ile adı geçen bölgelerdeki Hindu racalarını Delhi Türk Sultanlığına bağlamıştır.⁷⁶

Sultan Alaeddîn Muhammed'in 1316 yılında vefat etmesinden sonra, ortaya çıkan siyasi boşluktan faydalanan Melik Kafur, sultanlığın başına geçmek için uygun olsa dahi buna cesaret edememiştir. Bunun yerine sultanlık makamı için gerekli şartları oluşturmayı tercih etmiştir. Bunun için Melik Kafur, Sultan Alaeddîn Muhammed'in büyük oğullarını hapsedirdi. Çocuk yaşta olan Şihabeddîn Ömer Şah'ı (1316) tahta oturttu. Sultan kukla pozisyonunda kaldı ve Kafur devlete egemen oldu.⁷⁷ Bundan sonra da kendisine rakip olabileceklerini düşündüğü Sultan Alaeddîn'in oğullarından Hızır Han ve Şadi Han'ın gözlerine mil çektirdi, onları kör ettirdi. Nihayetinde Melik Kafur, Alaeddîn Muhammed'in üçüncü oğlu Mübarek Han'ın da gözlerine mil çektirmek isteyince ona bağlı olan gulamlar tarafından öldürülerek yaşamına ve siyasi iktidarına son verildi.⁷⁸ Bunun akabinde Mübarek Halacî (1316-1320) sultan ilan edildi.⁷⁹

Sultan Alaeddîn Halacî'nin saltanat naibi Melik Kâfur ve Sultan Kutbeddin Mübarek Şah'ın saltanat naibi Hüsrev Han selefleri olan naipiler gibi Türk kökenli değildir. Memlûk döneminin aksine Halacî Hanedanlığı döneminde Hindular üst düzey görevlere gelebilmişlerdir.⁸⁰

Saltanat naibi, hükümetin her şeyini kontrol edebiliyordu ve resmi olarak sultandan sonraki en önemli mevkide yer almaktaydı.⁸¹ Saltanat naipliği sahip olduğu ihtişamın yanı sıra olumsuz bir dizi gelişmelere de yol açmaktaydı. Her şeyden önce bu makamda oturan kişinin hayatı ve devletin işleri tehlike altına girebilirdi. Saltanat naibinin sahip olduğu nüfuz diğer mevkilerdeki emirlerin, beylerin kıskançlık duymalarına yol açabilmekteydi. Saltanat naibi ile ümera

⁷³ Kortel, *age*, s. 255.

⁷⁴ Barani, *Reign of Alauddin Khilji (Ta'rikk-i Firuz Shahi)*, Trans. A. R. Fuller and A. Khalique, Calcutta 1960, s. 23.

⁷⁵ Elliot, H. *Târikk-i Firoz Shâhî*, of Ziâu-d dîn, Barnî, Ed. In J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, C.3, London 1871, s. 207.

⁷⁶ Elliot, H. *Tazjiyatu-l Amsâr wa Tajriyatu-l A'sâr*, of Abdu-llah, Wassâf, Ed. In J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, C.3, London 1871, s. 78.

⁷⁷ Sirhindi, *age*, s. 81; Ziâu-d dîn Barnî, *age*, s. 209; Elliot, H. *Zafar-nâma*, of Sharafu-d dîn, Yazdî. Ed. In J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, C.3, London 1871, s. 601.

⁷⁸ Kortel, *age*, 257, 258.

⁷⁹ Farooqi, *agmad*, s. 130; Kortel, *age*, s. 10, 11.

⁸⁰ Ashirbadi Lal Srivastava, "Hindu-Muslim Relations During The Sultanate Period (1206-1526 A.D.)", *Journal of Indian History*, S.41, 1963, s. 107.

⁸¹ A. B. M. Habibullah, *Foundation of Muslim Rule in India*. Allahabad 1945, s. 229.

arasında hırs ve mücadele her zaman görülmüştür. Siyasal olarak doğabilecek en büyük tehlike ise, saltanat naiplerinin iktidarı ele geçirmek, sultan olmak gibi mücadeleler içerisinde olmaları idi. Naipler, daima üstünlük için mücadele ederlerdi. Bunun için de zalimlik yapmaktan çekinmezlerdi. Onların kötü idareleri sebebi ile isyanlar bütün ülkeye yayılabilirdi. Örneğin, Sultan Rükneddin’in annesi Şah Türkan Hatun, naiplik görevini üstlenerek devlet işlerinin idaresini ele geçirmiştir. Nihayetinde ileri giden davranışlarından ötürü yaşamına son verilmiştir. Sultan Muizzüddin Keykubad’ın saltanat naibi, Melik Nizameddin⁸² de iktidara geçmek için mücadele etmiş ve bu uğurda canından olmuştur.⁸³

Delhi Türk Sultanlığı’nda sultan olmayı başaran üç saltanat naibi bulunmaktadır. Bunlar Balaban, Celaledin ûuz Şah Halacî ve Hüsrev Han’dır. Sultan I. Nasırüddin Mahmud Şah, saltanatı esnasında iktidarını, Balaban’a teslim etti. Balaban’ın gölgesi ve nüfuzu altında hâkimiyet sürdü.⁸⁴ Sultan Nasırüddin Mahmud, Balaban’ın kızı ile evlenmiştir ve bu yolla Balaban sultanlık nezdinde gücünü ve iktidarını arttırmıştır.⁸⁵ Kurulan bu akrabalık ilişkisi Balaban’ın, saltanat naipliği ve ordu başkumandanlığı gibi önemli görevlerin başına geçmesinde büyük katkı sağlamıştır.

Balaban naipliği süresince, diğer emirlerden üstün durumda olmuştur. Adeta “asker-sultan” görünümünü sergilemiş ve iktidarı elinde tutmuştur. Sultan ise onun elinde bir kukla konumundaydı.⁸⁶ Balaban devleti yönetme konusunda, sultan olmadan evvel tecrübe sahibiydi. Devletin neredeyse tüm kademelerinde görev almıştır ve nihayetinde sultanlık makamına kadar yükselmiştir.⁸⁷ Ayrıca Balaban adalette ve insanların gönlünü fethetmede de başarılı olmuştur. Tüm bunlar onları sultanlık makamına ulaştıran sebeplerden sayılmaktadır.⁸⁸ Nitekim o sultan olunca güçlü bir hükümet kurdu ve yönetimin adalet ile yürümesini sağladı.⁸⁹

Kendisinden önceki saltanat naibi Nizameddin’e muhalif olanları etrafında toplayan Celaledin Firûz Şah Halacî, devlet kademelerini aşama aşama katederek saltanat naibi olmuştur. Türk memlûk emirlerinin gücünü tamamen kırarak kendi hanedanlığı dönemini başlatmıştır. Soylu bir aileden gelen Celaledin Firûz Şah, saltanat naibi Nizameddin’in ölümüyle devlet kademesinde zaten güçlü bir pozisyona sahipti ve o dönemdeki iki sultanı da kontrolü altında tutabilmekteydi. O, devleti daha rahat idare edebilmek için saltanat naipliği görevini üstlenmiştir. Zaten bu göreve geldikten iki ay sonra da Sultan Keykubad ve Keyûmers’in yaşamına son verdirerek saltanatın sahibi olmuştur.⁹⁰ Sultan Kutbeddin Mübarek Şah Halacî’nin saltanat naibi Hüsrev Han’da bağlı olduğu sultanı öldürerek kısa bir süre sultan

⁸²Sultan Keykubad zamanında naibü’l mülk, Melik Nizameddin idi. Nizameddin saltanat naipliğinin yanı sıra dad-bek idi. Sirhindi, *age*, s. 126; Habibullah, *age*, s. 255. Nizameddin, çok sayıda erdeme sahip olup, devlet işlerinde ve yönetiminde kabiliyetliydi. Bununla beraber o, asker kökenli değildi. Habibullah, *age*, s. 117.

⁸³ Ahmet, *age*, s. 311.

⁸⁴ Sirhindi, *age*, 32, 33.

⁸⁵ Elliot, H. Tabakâti Nâsirî, Minhâju-s-Sirâj. Ed. In J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, C.2, London 1869, s. 359; Bayur, *age*, s. 290; Jackson, *age*, s. 58.

⁸⁶ Abdullah, Wassâf, *age*, s. 98.

⁸⁷ Ahmet, *age*, s. 241.

⁸⁸ Abdullah, Wassâf, *age*, s. 99.

⁸⁹ Sharafu-d dîn Yazdî, *age*, s. 593; Husain, *age*, s. 22.

⁹⁰ Cöhce, *age*, s. 256, 257.

olmuştur. Fakat Hüsrev Han kısa süre içerisinde Tuğluklar tarafından öldürülmüş ve Delhi Türk Sultanlığı'nda Tuğluklar Hanedanlığı dönemi başlamıştır.

Saltanat naipliği, özellikle Türk kölelerin egemen olduğu dönemde vezirlikten ve diğer makamlardan farklı olarak olağanüstü yetkilere sahipti ve devlet işlerinin tümünü yönetebiliyordu. Saltanat naibi bu kadar geniş yetkilere sahipken vezir sadece bürokrasiden ve maliyeden sorumlu idi.⁹¹

Sultan İltutmuş'un vefatından sonra saltanat naipliği makamı, emir-i hâciplik, vekil-i darlık ve vezirlikten öne geçmiştir. Vezaret önemini kaybetmiş ve vezirler sadece maliyeden sorumlu olmuştur.⁹² Vezaret, Balaban'ın saltanat naibi tayin edildiği dönemde ise itibar ve yetki olarak adeta gölge bir makam olmuştur. Vezir bu dönemde ağırlıklı olarak mali konular ile ilgilenmiştir. Saltanat naipliği makamının bulunmadığı Tuğluklar döneminde ise vezaret en önemli makam konumuna yükselmiştir. Bu dönemde devlet işlerinin neredeyse tümü vezirlerin elinde bulunmaktaydı.⁹³

Genel olarak Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat naipliği makamının, olağanüstü yetkileri olup bazen de hiçbir gücü bulunmayan boş bir unvan, bazen modası geçmiş bir otoritenin kulpu bazen de askeri organizasyonun başı olduğu söylenebilir. Böyle olduğu zamanlarda yönetimin başını çekmekte ve devlet işlerini idaresi altına almaktaydı.⁹⁴

5. Türkiye Selçukluları'nda Saltanat Naipliği

Saltanat naipliği makamı Büyük Selçuklu Devleti'nde mevcut değildi. Türkiye Selçukluları'nda mevcut olan bu makamın, bir ihtimal ile bu devlete Eyyûbiler Devleti'nden intikal ettiği söylenir⁹⁵ Ancak Eyyûbilerde naibû'l gaybe dışında bir saltanat naipliği makamı mevcut değildi. Bununla beraber Eyyûbilerden intikal etmiş olsa bile bu makam başta bizim bahsettiğimiz geniş yetkilere sahip, tek başına önemli kararlar alarak bir otorite olan saltanat naipliği şeklinde değildir. Muhtemelen sultan merkezde olmadığı zamanlarda devlet işlerini yöneten yetkileri oldukça sınırlı naibû'l gaybe diye zikrettiğimiz makam intikal etmiş olmalıdır. Devlet teşkilatının ve müesseselerinin siyasi şartlara göre şekillenmesi neticesinde bu makam devletin son döneminde rastladığımız halini almış olmalıdır.

İbn Bîbî'nin eserinin, müesseselerin daha önce geçirmiş oldukları safhalar hakkında tam bir fikir edinmeye imkân vermeyişi ve bu döneme ilişkin kaynakların azlığı sebebiyle saltanat naipliğinin ortaya çıkışı ve geçirdiği safhalar hakkında net bilgiler elde edilememektedir.⁹⁶

⁹¹ Habıbullah, *age*, s. 221, 228, 229; İqtidar Alam Khan, *Historical Dictionary of Medieval India*, Toronto 2008, s. 142; Ahmet, *age*, s. 311.

⁹² Habıbullah, *age*, s. 211; Qureshi, *age*, s. 83.

⁹³ Day, *age*, s. 34, 52-56.

⁹⁴ Qurieshi, *age*, s. 93, 94.

⁹⁵ Eyyûbiler Devletinde, naibû'l gaybe olarak adlandırılan saltanat naïpleri bu devletin ilk sultanından itibaren mevcut idi. Ancak naibû'l kâfil olarak adlandırılan saltanat naïpleri mevcut değildi. Naibû'l gaybe'ler hanedana mensup olanlardan seçilirdi. İbn Fazlullah El Ömerî, *age*, s.122, 123; Sevim, Ali Sevim-Erdoğan Merçil *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 526; Kuşçu, *age*, s.220.

⁹⁶ Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.2-3 C.II, 1964, s. 92.

Burada sadece saltanat naipliği makamında olan devlet adamlarının faaliyetleri üzerinden bu makama ilişkin bazı bilgiler elde edebilmekteyiz.

Devletin kuruluş aşamasında saltanat naibi Ebu'l Kasım'ı hariç tuttuğumuzda, Türkiye Selçuklu Devleti'nde saltanat naibi olarak Hokkabazoğlu namı ile bilinen Emir Seyfeddin Ebu Bekir'e rastlamaktayız. Saltanat naipliğine ilişkin Türkiye Selçuklu kaynakları içerisinde ilk bilgiler İbn Bîbî'de yer almaktadır. Bu vekayinamede Keykubad'ın tahta geçişi ve devlet kadrolarında yaptığı değişiklikler zikredilirken Hokkabazoğlu'nun saltanat naipliği makamına getirildiği belirtilmektedir.⁹⁷ Saltanat naipliği makamı Türkiye Selçuklu kaynaklarında naibü'l-hazre ve niyâbet-i saltanat şeklinde isimlendirilmiştir.⁹⁸ Bu makama atamaların ilk başlarda sultan tarafından yapıldığı görülürken daha sonra vezirlerin de bu makama atama yaptığı görülmektedir.

Türkiye Selçuklularında genel olarak saltanat naipleri, sultanların iktidarlarını kazanmalarında ve muhafazalarında yardım ettikleri için bu makama tayin edilmiştir. Nitekim Hokkabazoğlu Seyfeddin, Sultan Alaeddîn'in iktidarı üzerinde beliren tehlikenin bertaraf edilmesinde sultanın yanında bulunmuştur ve bunun mükâfatını bu makama tayin edilerek almıştır.⁹⁹ Celaleddin Karatay, Sâhib Şemseddin Isfahanî ile birlikte II. İzzeddin Keykavus'un tahta çıkarılmasında mühim rol oynamıştır. Bu hareketinden ötürü kendisine saltanat naipliği makamı tayin edilmiştir.¹⁰⁰

Türkiye Selçuklu Devleti'nde saltanat naipleri ve diğer makam sahipleri yaptıkları ve sahip oldukları becerileri ile ve de diğer emirler ile olan çekişmelerinde, işbirliklerinde vs. her ne kadar otoriteye ve güce sahip olurlarsa olsunlar kendilerinin iktidarın sahibi olamayacaklarını biliyorlardı. Bu sebeple onlar başa geçmesini istedikleri sultanın saltanatın başına geçmesi için veya hal edilmesi gerektiğini düşündükleri sultanı tahtan indirmek için giriştikleri faaliyetleri boyunca iktidarın en yakınında olmayı ve bu durumun kendilerine sağlayacağı menfaatleri düşünmüşlerdir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde vezirlik makamı hiyerarşik olarak saltanat naipliği makamından daha üst bir makamdı. Bununla beraber bazı sultanların saltanat dönemlerinde bu durum değişiklik arz edebilmekteydi. Örneğin Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un saltanat naibi Mucireddîn Emir Şah, vezir Sahib Kazvini'den daha fazla güce ve nüfuza sahip olmuştur. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un saltanatının ilk zamanlarında vezir Isfahanî saltanat naibi Celaleddin Karatay'dan daha etkiliydi. Ancak bu tablo vezirin Moğollar nezdinde güç kaybetmesi ile otoritesi sarsıldığı için saltanat naibinin lehine gelişme göstermiş ve saltanat naibi bu durumu kendisi için iyi bir fırsata çevirerek veziri ortadan kaldırdığı gibi iktidar üzerinde rol oynamaya başlamıştır.¹⁰¹ (1248/1249) II. İzzeddin Keykavus'un saltanatının ilk

⁹⁷ İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme II*. Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 287, 288.

⁹⁸ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezîr ve Divân)*, İstanbul 1995, s. 56.

⁹⁹ İbn Bîbî, 2014, s. 287, 288; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 74, 75; Salim Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alaeddin Keykubad'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.25, 2009, s. 24-30.

¹⁰⁰ Eflakî, *Âriflerin Menkabeleri I*, Çev: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 47.

¹⁰¹ Osman Turan *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi, İstanbul 1996, s. 465, 466.

zamanlarında iktidar üzerinde vezirin, diğer emirlerden ve saltanat naibinden etkisinin daha fazla olmasına rağmen, bu durum değişmiş üstelik saltanat naibi vezirin yaşamına son verdirebilecek kadar güç sahibi olmuştur.

1243 Köseadağ Bozgunu ile Türkiye Selçuklu Devleti bir daha geri dönüşü olmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Bundan daha da kötüsü Selçuklu Sultanları, onların elinde adeta birer siyaset oyuncuğı haline dönüşmüşlerdir. Selçuklu Devlet idaresinin otoriteleri ve yetkileri tamamıyla Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Selçuklu Devleti ve devlet adamları, devletin yıkılış tarihine kadar Moğolların tahakkümünden kurtulamamıştır. Bu bozgun tarihinden itibaren Türkiye Selçuklu Sultanlarının iktidar sahibi olamayacak yaşta, yeteneksiz ve tecrübesiz olmalarından dolayı onlar, Moğol ve Fars kökenli devlet adamlarının kuvvetli iktidarlara karşısında zayıf kalıp, sultanlıkları sembolik bir hale dönüşmüştür.¹⁰²

Saltanat naibi Şemseddin İsfahanî, Köseadağ yenilgisinden sonra uzlaşma için Moğolların nezdine sultan tarafından gönderilmiştir. Bu görev esnasında kendisine hazine tarafından ne istekte bulunursa bulunsun hepsinin karşılanmasını Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev emretmiştir.¹⁰³ Sayın Han ile yapılan görüşmeler neticesinde, Şemseddin İsfahanî'ye Moğollar tarafından, Nizâmü'l-mülk ve Salahû'l-âlem unvanları verildi ve Sayın Han onu kendisi adına Anadolu'da yetkili kıldı. Bunun için de ona yarlığ çıkarttı. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e verilmek üzere de ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, murassa, külah ve yarlığ yolladı. Sultan II. Gıyaseddin, Şemseddin İsfahanî ülkeye dönünce ona daha öncesinde hiç görülmediği gibi izzet ve ikramda bulundu.¹⁰⁴ Onu vefat eden Mühezzibüddin Ali'nin yerine geniş yetkiler ile vezir tayin etti. Sultanın Şemseddin İsfahanî'ye olan bu tutumu başta İranlılar olmak üzere çok sayıda Selçuklu yöneticisinde, Moğollara gidildiği takdirde devletin imkânlarından ve makamlarından yararlanılabileceği fikrinin oluşmasına yol açmıştır.¹⁰⁵

Türkiye Selçuklu Devleti, 1243 yılında Moğol tahakkümü altına girince, Moğol Han'ını da temsil eden bir naiplik makamı ortaya çıkmıştır. Moğollar tahakkümleri altına aldıkları yerlerde, askeri sebepler ile kendilerinin en büyük yetkilisi olarak hâkimler atardı. Bu hâkimlerin yanı sıra Moğolların vekili konumunda olan ve çoğunlukla İranlı bürokratlardan seçilen ailelerden atanmış naipler de bulunurdu. Bu naipler, sorumlu oldukları bölgelerin asayişini düzenler, vergi meseleleri ile ilgilenir, sivil işler ile meşgul olurlardı. Bunların yanı sıra onlar Moğol Han'ına ülkenin durumu hakkında bilgi sunarlardı. Moğolların naibine, naib-i hazret ve makamına da niyâbet-i hazret denilirdi. Devletin ilerleyen zamanlarında Moğolların naib-i hazret makamı ile Türkiye Selçuklu Devletinin saltanat naipliği makamı bir kişinin uhdesinde bulunabiliyordu. Nitekim saltanat naibi Şemseddin İsfahanî ile saltanat naibi Mücireddin Emir Şah hem Türkiye Selçuklu Devletinin hem de Moğolların naipliği vazifesini üstlenmişlerdi.¹⁰⁶

¹⁰²Salim Koca, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan, Ankara 2013, s. 29, 30.

¹⁰³İbn Bîbî, *Selçuknâme*. Çev: Mükrimin Halil Yinanç, Kitabevi, İstanbul 2010, s. 183, 184.

¹⁰⁴İbn Bîbî, 2014, s. 511-513.

¹⁰⁵İbn Bîbî, 2010, s. 183, 184; Mehmet Ersan, "Türkiye Selçuklu Devleti", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Külliyyatı (Müslüman Türk Devletleri-II)* C.10, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 237.

¹⁰⁶Uzunçarşılı, *age*, s. 93, 94; Turan, 2002, s. 222.

Saltanat naibi Mucireddîn Emir Şah, emirlik ve naiplik sıfatının altında bütün devlet işlerinin yönetimini yürütmekteydi.¹⁰⁷ Makam olarak vezirlik, saltanat naipliğinden daha üst derece olmasına rağmen Sâhib Kazvini’nin şahsından dolayı bu makam etkisini onun zamanında gösterememiştir. Saltanat naibi Mucireddîn Emir Şah, saltanat naipliği görevinde bulunduğu süre zarfında Moğollar ile iyi geçinmiştir. O, bu görevi sürdürürken kendi hesabına iyi bir gelir elde etmişti ve bu yüzden kazancı çoktu. Mucîreddin Emir Şah sahip olduğu makamın muhafazası ve devam etmesi için Moğolları her zaman hediyeler ile hoş tutmaya çalışmıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti gelişme ve ilerleme kaydettikçe saltanat dîvânı da aynı şekilde gelişme göstermiştir. Saltanat naipliği de “ikinci vezir” mahiyetinde dîvânda yerini bulmuştur. Türkiye Selçuklularında, vezirin başkanlık ettiği dîvân-ı alâ’da saltanat naibi, atabek, beylerbeyi gibi diğer makam sahiplerinin de görüşleri alınarak, devlet işleri yürütülürdü. Bu dîvânda yer alan makam sahiplerinin çalışma tarzları ve toplantıları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Devlet işlerinin görüşüldüğü dîvân-ı alâ’ya vezir başkanlık ederken saltanat naibi hiyerarşide ondan sonra gelmekteydi.¹⁰⁸ Fakat Beylerbeyi Sadeddin Köpek, Atabek Celaledin Karatay, Pervane Süleyman zamanlarında vezirin yetkileri başka makam sahiplerinin eline geçmiştir.¹⁰⁹ Bu örnekler dikkate alındığında Türkiye Selçuklu Devleti’nin son dönemlerinde devlet adamlarının tahakkümü ve ardından Moğollar’ın egemenliği sebebiyle devlet hiyerarşinin tam olarak işlemediği görülür. Selçukluların çöküş dönemindeki hükümdarların şartlar gereği iktidarı elde etmede ve sürdürmede zayıf oldukları aşikârdır. Bununla beraber önemli emirler arasında sayılan ve devlet idaresinde önemli konumda olan saltanat naiplerinin nüfuzlu kişiler olduğu bellidir.

Sonuç

1206 senesinde kurulan Delhi Türk Sultanlığı’nda saltanat naipliği makamı, kuruluşundan on dördüncü yüzyıl başına kadar yani Tuğluk hanedanlığı dönemine kadar etkili olmuştur. 1250 senesinde kurulan Memlûk Devletinde saltanat naipliği, devletin ilk yıllarından on dördüncü yüzyılın ortalarına değin etkili olmuştur. Türkiye Selçuklularında ise erken dönemler karanlık olmasına rağmen makamın görülmesi 1230’lu yıllar olup bu makam devletin yıkılış tarihine kadar yani on dördüncü yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu devlete Moğolların egemen olması ile beraber saltanat naipliği makamı önem kazanmıştır.

Memlûklerde, Delhi Türk Sultanlığı’nda ve Türkiye Selçuklularında saltanat naiplerinin etkili oldukları dönemler takip edildiğinde, on üçüncü yüzyılda her üç devlet için de saltanat naipliği makamının önem kazandığı ve saltanat naiplerinin ön plana çıktığı görülmektedir. On üçüncü yüzyıl, memlûk sisteminin en etkin olduğu dönemdir. Bu yüzyılın bir diğer özelliği ise Moğolların egemenliklerini sürdürdükleri bir dönem olmasıdır Moğollar Türkiye Selçuklu Devleti’ni ise tahakküm altına almış bulunmakla beraber sultanlarını ortadan kaldırmamıştır. Bu dönemde Moğol egemenliğine girmeyen bağımsız Türk-İslam devletleri içerisinde

¹⁰⁷Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*. Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 117, 118, 122-124.

¹⁰⁸Aydın Taneri, “Müsâmeretü’l-Ahbâr’ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* S.6, C.IV, 1966, s. 149; Turan, 1995, s. 56.

¹⁰⁹Turan, 2018, s. 619-621.

Memlûkler ve Delhi Türk Sultanlığı bulunmaktadır ve bu iki devlette veraset anlayışı bulunmamaktaydı.

Ele aldığımız söz konusu üç devlette kuruluşundan itibaren merkezi yönetim güçlendirilmeye çalışılmış, merkezde ve özellikle taşrada güç sahibi yerel unsurların gücüne karşı denge unsuru olması açısından gulam kökenli naiplere ihtiyaç duyulmuştur. Gulam sisteminin ortaya çıkışında ele aldığımız gibi bu sistem, ortaçağda merkezi yapıyı güçlendirmenin başlıca yolu idi. Yerel güç odaklarına dayalı olmayan gulam kökenlilerden kendilerine sadık vekiller ve askerler arayışı merkezi idarenin güçlenmesi için zorunluluk halini almıştır. İktidarı elde eden sultanlar, güçlerini muhafaza etmek için bu gulam kökenlilerden saltanat naipleri atamışlardır.

On üçüncü yüzyılda veraset sisteminin zayıflığı ve hükümdara, ümeradan olan kişilerin naiplik etmesi kendi içinde başka meseleleri de ortaya çıkarmıştır. Her üç devletin de hâkimiyet anlayışı kendilerine has özellikler taşımakla beraber bu devletlerde iktidarın sahibi olabilmek için ümera nezdinde güçlü olmak gerekmektedir. İktidarı ele geçirmek isteyen memlûk veyahut şehzade kendisine iktidarı elde etmesinde en çok yardımcı bulunan emiri kendisine saltanat naibi tayin ederdi. Bu durum mevcut sultanın hal edilmesi şeklinde veya saltanatın yeni sahibi belirlenecek iken olsun fark etmemektedir. Esasında saltanat naipleri bağlı oldukları mevcut sultanın ve devletin askeri ve idari işlerine yardımcı olmaları için görevlendirilmekteydiler. Ancak ele aldığımız saltanat naiplerinin bu görevlerinin yanı sıra, onların sultanların tahta çıkarılmasında veya tahttan hal edilmesinde önemli rol oynadıkları görülmektedir. İktidara sahip olmak bir devletin üst yönetiminde yer alan makam sahipleri için diğer emirlere nazaran çok daha cazip ve kolay olsa gerekir. Üstelik devletlerin yönetim anlayışları, devletin kademelerinde yer alan emirlere iktidara geçebilmek için fırsat tanıyorsa kaçınılmaz olarak kendisinde bu arzuyu bulan ve bunu cesareti ve yeteneği ile birleştiren emir, istediği saltanat makamına uygun bir fırsatta veya planladığı bir zamanda geçmek için var gücüyle bu uğurda mücadeleler verirdi. Saltanat naipleri, saltanata ve dolayısıyla iktidara diğer emirlerden daha yakın bir mesafede bulunmaktaydılar. Onlardan iktidarın sahibi olmak isteyenler, veraset sistemine riayet edilmiyorsa, mevcut sultanın saltanat tahtından hal edilmesi için gerekçeler öne sürüp veyahut sultanın aleyhine olan durumları pekiştirebilirlerdi. Yani sultanın hal edilmesi için göstermelikte olsa bir gerekçe oluşturarak sahip oldukları emirler/memlûkler yardımı ile kendileri aleyhine faaliyet gösterebilecek mevcut olan memlûk topluluklarının, emirlerin nüfuzunu kırabilmekteydiler. Bununla beraber ümera üzerinde otorite sağlayarak doğru bir zamanlama ile iktidarın yeni sahibi olabilmekteydiler. Bu bakımdan saltanat naipliği iktidarın yeni sahibi olabilmek için uygun bir makam ve basamak olarak görülmüştür.

Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda sultanlık makamının cazibesinden dolayı kendisinde hükümdar olma isteğini gücü ve yeteneği ile ispat ettiği zaman güçlü bir emir, mevcut sultanın saltanatına muhalefet edip, onun yerini alabilmiştir. Bu devletlerde sultanlar iktidarlarının sürekli bir şekilde tehdit altında olması sebebiyle saltanat makamına çıkmalarında ve saltanatlarının muhafazasında kendilerine yardımcı olan emirleri çoğunlukla saltanat naibi olarak tayin etmişlerdir. Ancak saltanat naipleri sahip oldukları yetenekleri ve gösterdikleri askeri ve siyasi başarılarından ötürü ilerleyen zamanlarda sultandan daha fazla saltanat makamını hak ettiklerini düşünebilmekteydiler. Bu durum bu iki devletin sultanlarının saltanat

naiplerine karşı temkinli olmalarını gerekli kılmıştır. Sultanlar devlet üzerinde ne kadar çok otorite kurarlarsa ve kendilerine sadık ne kadar çok memlûk temin ederlerse saltanat naiplerinin olası ihanetlerinden o kadar çok uzak kalmışlardır.

Memlûklerde daha fazla ve baskın bir şekilde olmak üzere Delhi Türk Sultanlığı'nda da saltanat naipleri, yaptıkları askeri, siyasi vs. işlerde, diğer emirler ile olan ilişkilerinde, mücadelelerinde ne kadar çok başarı, ün, güç ve nüfuza sahip olabilirlerse iktidarın kendilerine geçebileceğini biliyorlardı. Onlar devletlerinin yönetim anlayışlarının onlara sunmuş olduğu bu kapıyı iktidarı elde etmek istedikleri zaman sonuna kadar açmak için mücadele etmekten vazgeçmemişlerdir. Memlûk Devleti'nde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda geçerli olan bu durum Türkiye Selçuklularında söz konusu olmayıp, saltanat naiplerine iktidar yolu kapalı idi.

Memlûk Devleti'nde saltanat naiplerinin konumu adeta ikinci bir sultan görünümünde idi ve bu makam mevcut olduğu zaman içerisinde sultanlıktan sonra gelen en yüksek makam pozisyonunda idi. Delhi Türk Sultanlığı'nda saltanat naipleri, geniş yetkilere sahip olup saltanat naipliği makamı, bu devletin işleyişinde Memlûk Devleti'nde olduğu gibi etkin bir role sahipti. Türkiye Selçuklu Devleti'nde ise saltanat naipleri sultanların iktidarları üzerinde diğer iki devlette olduğu gibi azımsanmayacak ölçüde etkili olmaktadır. Ancak bu devlette saltanat naipliği makamı Memlûklerde ve Delhi Türk Sultanlığı'nda görüldüğü üzere hiçbir zaman saltanat makamından sonra gelen yüksek makamlar arasında yer almamıştır.

Kaynaklar

- AHMET, M. Aziz, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Çev: Tansu Say, Tercüman, İstanbul 1975.
- AKSARAYÎ, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- AKTAN, Ali, "Memlûklülerde Saltanat Değişikliği Usulü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.9, 1990, s. 270-279.
- AVCI, Casim, "Naib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s. 311-312.
- AYALON, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev: Abdullah Mesut Ağır, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- AYAZ, Fatih Yahya *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İSAM, İstanbul 2017.
- AYBAKAN, Bilal, "Niyâbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul 2007, s. 161-163.
- BARANÎ, *Reign of Alauddin Khilji (Ta'rih-i Firuz Shahi)*, Trans. A. R. Fuller and A. Khalique, Calcutta 1960.
- BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *et-Tuhfetü'l-mulukiyye fi'd-devleti't-Türkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*, Çev: Hüseyin Polat, Ankara 2016.

- BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *Muhtârü'l-Ahbar*, Neş. Abdulhamid Salih Hamdan, Kahire 1993.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- BOSWORTH, Clifford Edmund, *Doğuşdan Günümüze İslam Devletleri*, Çev: Hande Canlı, Kaknüs, İstanbul 2005.
- DAY, Upendra Nath, *Administrative System of Delhi Sultanate*, Kitab Mahal, 1965.
- DEMİRTAŞ, Turgut, *Hazar Devlet Teşkilatı*, (Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2014.
- EBÛ'L-FİDA, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, C.4, Kahire yy.
- EFLAKÎ, *Âriflerin Menkıbeleri I*, Çev: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
- ELLIOT, H. Tabakâti Nâsirî, Minhâju-s-Sirâj. Ed. In J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, C.2, London 1869.
- ELLIOT, H. Tazjiyatu-l Amsâr wa Tajriyatü-l A'sâr, of Abdu-İlah, Wassâf, Ed. In J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, C.3, London 1871.
- ELLIOT, H. Zafar-nâma, of Sharafu-d dîn, Yazdî, Ed. In J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, C.3, London 1871.
- ELLIOT, H. Târih-i Fîroz Shâhî, of Zîâu-d dîn, Barnî, Ed. In J. Dowson, *The History of India, as Told by its Own Historians: The Muhammadan Period*, C.3, London 1871.
- EL-MAKRÎZÎ, *Mısır Memalike Sultanlarının Tarihi*, C.1, Çev: Ali Şevket Bizer, Ankara 1837.
- EL-MAKRÎZÎ, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hutat*, C.3, Kahire 1988.
- EL-MAKRÎZÎ, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C.1, Tah. M. A. Ata, Beyrut 1997.
- EL-MAVERDÎ, *el-Ahkâmü's-Sultaniye*, Bedir Yayınevi, Çev: Ali Şafak, İstanbul 2018.
- EL-MAVERDÎ, *Naşihatü'l-Mülûk*, Tah. Fuâd Abdülmün'im Ahmed, İskenderiye 1988.
- EL-YAFÎ, *Mirâtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*. C.4, Beyrut, 1997.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan, *Eski Türkler'de Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.
- ES-SUYUTÎ, *Hüsni'l-Muhadara fî Tarihi'l Mısır ve'l-Kahire*, C.2, Muh. Mehmed Ebu'l Fadl İbrahim, Mısır 1968.
- FAROOQI, Naimur Rahman, "Delhi Sultanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, s. 130-132.

- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1981.
- GÖKHAN, İlyas, "Memlûk Devleti'nde Askerî Kölelik Hukuku", *Nevşehir Barosu Dergisi*, S.1, C.1, s. 133-162.
- GÖKSU, Erkan, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ (Kölelik mi, Efendilik mi?)*, Kronik, İstanbul 2017.
- GÜNEŞ, Kadir *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2011.
- HABİBULLAH, A. B. M. *Foundation of Muslim Rule in India*, Allahabad 1945.
- HOLT, P. M. "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", Çev: Samira Kortantamer, *Belleten*, S.202, C.LII, 1988, s. 227-246.
- HUSAİN, Wahed, *The Administration of Justice during the Muslim Rule in India*, Calcutta 1934.
- İBN BİBİ, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme II*. Çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- İBN DOKMAK, *el-Cevherü's-Semin fi Siyeri'l-Hulefa ve'l-Müluk ve's-Selatin*. by, 1972.
- İBN FADLAN, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe, İstanbul 2010.
- İBN FAZLULLAH EL-ÖMERÎ, *et-Ta'rif bi'l Mustalahi's-Şerif*. Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1988.
- İBN FAZLULLAH EL-ÖMERÎ, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım Mesâlikü'l-Ebsâr*. Çev: Ve Notlar: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2014.
- İBN KEŞİR, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, C.13, Neş. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Cize 1988.
- İBN ŞAHİN EZ-ZÂHİRÎ, *Kitabu Zübdetü Keşfi'l-Memâlik ve Beyânü't-Turuk ve'l-Mesâlik*. Neş. P. Ravisse, Paris 1892.
- İBN TAĞRİBERDÎ, *ed-Delilü's-Şafi ale'l-Menheli's-Safi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vafi*, C.3, Kahire 1988.
- İBN TAĞRİBERDÎ, *En-Nücumü'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev: Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2013.
- İBN TAĞRİBERDÎ, *ed-Delilü's-Şafi ale'l-Menheli's-Safi*, C.1, Kahire 1998.
- İBN TAĞRİBERDÎ, *el-Menhelü's-Safi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vafi*, C.3, Kahire 1985.
- JACKSON, Peter, *The Delhi Sultanate A Political and Military History*, Cambridge University Press, 1999.
- JUZJANÎ, *Tabakâti Nâsiri*. Trans. H. G. Raverty, In *Tabakâti Nâsiri: A General History of the Muhammadan Dynasties of Asia*. 2. Oriental Books, Delhi 1970.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, İstanbul 1998.

- KALKAŞENDÎ, *Subhû'l-A'ş'a fî Sinaati'l-İnşa*, C.4, Kahire 1914; C.11 Kahire 1918.
- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- KELEŞ, Bahattin, *Bahri Memlûkler'de İktisadi ve Ticari Hayat (1250-1382)*. (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 1998.
- KESKİN, Mustafa, "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler Ansiklopedisi* C.6, Ankara 2002, s. 907-920.
- KHAN, İqtidar Alam, *Historical Dictionary of Medieval India*, Toronto 2008.
- KILIÇ, Mustafa, *Halep Eyyübîleri El-Melikü'n-Nâsir II. Salahaddin Yûsuf Devrinde Eyyübîler Devleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.
- KOCA, Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan, Ankara 2013.
- KOCA, Salim, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddîn Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.25, 2009, s. 1-38.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "El-Memâlik El-Bahriye (Bahrî Memlûkler) Devri (1250-1382)", *Makaleler*, Ed. Semih Yalçın, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 92-159.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, *Mısır Türk Sultanlığı (Memlûkler). Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara 1987.
- KORTANTAMER, Samira, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993.
- KORTELE, Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- KUCUR, Sadi S. "Naib-i Saltanat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 2006, s. 313-314.
- KUŞÇU, Ayşe Dudu, *Eyyübî Devleti Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- LAPIDUS, Ira M. *İslam Toplulukları Tarihi*, C.1, Çev: Yasin Aktay, İletişim Yayıncılık, Ankara 2002.
- LEVANONI, Amelia, "The Mamluk Conception of the Sultanate" *International Journal of Middle East Studies*, I.3, V.26, 1994, s. 373-392.
- MERÇİL, Erdoğan, "Gulâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996, s. 180-184.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, 2012.
- KAYMAZ, Nejat, "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü I", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.2-3, C.II, 1964, s. 92-155.

- NİZAMÜ’L-MÜLK, *Siyasetname*, Çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “Abbasi Halifesi Mu’ta’sım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2005, s. 211-230.
- PALABIYIK, M. Hanefi, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1996.
- QURİESHİ, Ishtiaq Husain, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Karachi 1958.
- SAĞLAM, Ahmet, “Hüsameddin Lâcîn Ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûkler’de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü Ve Akâmeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.1, C.32, 2017, s. 155-190.
- SEVİM Ali-MERÇİL Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- SİRHİNDİ, *The Tarîkh-ı Mubârahshâhî*, Trans. K. K. Basu, Broada 1932.
- SRIVASTAVA, Ashirbadi Lal, “Hindu-Muslim Relations During The Sultanate Period (1206-1526 A.D.)”, *Journal of Indian History*, S.41, 1963, s. 557-593.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- TANERİ, Aydın, “Müsâmeretü’l-Ahbâr’ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.6, C.IV, 1966, s. 127-171.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi, İstanbul 1996.
- TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- TURAN, Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükûmet Mekanizması (Vezîr ve Divân)*, İstanbul 1995.
- TURAN, Refik, “Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, Ankara 2002, s. 210-239.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- YALÇIN, Mehmet Fatih, “Bahrî Memlûkler Döneminde Saltanat Naiblerinin Görevlerinin Sona Ermesi ve Bunun Sonuçları (1250-1382)”, *International Journal of Social Science*, I.5 V.6, s. 791-810.
- YALÇIN, Mehmet Fatih, *Bahrî Memlûklerde Naib-i Saltanatlık*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.
- YİĞİT, İsmail, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan, İstanbul 2015.

YUNUNÎ, *Zeyl Mir'atü'z-Zaman*. C.3, Kahire 1992.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

1203

*Volume 11
Issue 4
August
2019*